

Bilaga 9

Juridiska aspekter gällande stöd till barn med FASD och deras föräldrar

Nedanstående text är en grundtext avseende den lagstiftning som kan vara relevant för barn med FASD och deras föräldrar. Information om Barnkonventionen och Konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning återfinns sist i denna bilaga.

Hälso- och sjukvård

Hälso- och sjukvårdslagen, HSL (1982:763)

Med hälso- och sjukvård avses åtgärder för att medicinskt förebygga, utreda och behandla sjukdomar och skador. Till hälso- och sjukvården hör även sjuktransporter samt att ta hand om avlidna (1 §).

Målet för hälso- och sjukvården är en god hälsa och en god vård på lika villkor för hela befolkningen. Vården ska ges med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans värdighet. Den som har det största behovet av hälso- och sjukvård ska ges företräde till vården (2 §).

Varje landsting ska erbjuda en god hälso- och sjukvård åt dem som är bosatta inom landstinget. Detsamma gäller dem som är kvarskrivna enligt 16 § folkbokföringslagen (1991:481) och stadigvarande vistas inom landstinget (3 § första stycket).

De som är bosatta eller kvarskrivna inom landstinget ska enligt 3 b § också erbjudas

1. habilitering och rehabilitering,
2. hjälpmedel för personer med funktionsnedsättning och
3. tolktjänst för vardagstolkning för barndomsdöva, dövblinda, vuxendöva och hörselskadade.

I HSL tydliggörs bland annat vilka krav som ställs på en god vård (2 a §) och vad som ryms inom ramen för den vårdgaranti som regleras genom bestämmelser i 3 g §.

Patientlagen (2014:821)

Patientlagen har en nära koppling till vissa bestämmelser i HSL och syftar till att stärka och tydliggöra patientens ställning, främja patientens integritet, självbestämmande och delaktighet. I lagen preciseras bland annat patientens rätt till information (3 kap. 1–7 §§), patientens rätt att välja behandlingsalternativ och hjälpmedel (7 kap. 1–2 §§), patientens rätt till ny medicinsk bedömning (8 kap. 1 §) och patientens val av utförare (9 kap. 1 §).

Förskola och skola

Skollagen, SkoL (2010:800)

Skollagen innehåller bestämmelser om hela skolväsendet som för barn omfattar förskolan, förskoleklasser, grundskolan, grundsärskolan, specialskolan, sameskolan, gymnasieskolan och gymnasiesärskolan. I skolväsendet ingår också fritidshem som kompletterar olika skolformer för barn.

Syftet med utbildningen

Av 1 kap. 4 § framgår bland annat att utbildningen syftar till att barn och elever ska inhämta och utveckla kunskaper och värden. Den ska främja alla barns och elevers utveckling och lärande samt en livslång lust att lära. Vidare framgår att hänsyn ska tas till barns och elevers olika behov. Barn och elever ska ges stöd och stimulans så att de utvecklas så långt som möjligt. En strävan ska vara att uppväga skillnader i barnens och elevernas förutsättningar att tillgodogöra sig undervisningen.

Grundsärskolan

Barn som inte bedöms kunna nå upp till grundskolans kunskapskrav på grund av en utvecklingsstörning ska tas emot i grundsärskolan (7 kap. 5 §). Frågan om mottagande i grundsärskolan prövas av barnets hemkommun. Av samma bestämmelse framgår bland annat att ett beslut om mottagande i grundsärskolan ska föregås av en utredning som omfattar en pedagogisk, psykologisk, medicinsk och social bedömning. Vidare föreskrivs att samråd ska ske med barnets vårdnadshavare när utredningen genomförs.

Specialskolan

Barn som på grund av sin funktionsnedsättning eller andra särskilda skäl inte kan gå i grundskolan eller grundsärskolan ska enligt 7 kap. 6 § tas emot i specialskolan om:

1. de är dövblinda eller annars är synskadade och har ytterligare funktionsnedsättning,
2. i annat fall än som avses i 1 är döva eller hörselskadade, eller
3. har en grav språkstörning

Frågan om mottagande i specialskolan prövas av Specialpedagogiska skolmyndigheten. Ett beslut om mottagande i specialskolan ska föregås av samma typ av utredning och samråd med vårdnadshavare som vid beslut om grundsärskola.

Gymnasiesärskolan

Gymnasiesärskolan ska ge elever med utvecklingsstörning en för dem anpassad utbildning som ska ge en god grund för utveckling och ett aktivt deltagande i samhällslivet (18 kap. 2 §).

Barns och elevers utveckling mot målen (3 kap.)

Enligt 3 kap. 3 § ska alla barn och elever ges den ledning och stimulans som de behöver i sitt lärande och i sin personliga utveckling för att de utifrån sina egna förutsättningar ska kunna utvecklas så långt som möjligt enligt utbildningens mål. Vidare föreskrivs att elever som till följd av funktionsnedsättning har svårt att uppfylla de olika kunskapskrav som finns ska ges stöd som syftar till att så långt som möjligt motverka funktionsnedsättningens konsekvenser.

Samma kapitel innehåller bland annat bestämmelser om åtgärdsprogram, stöd i form av extra anpassningar inom ramen för den ordinarie undervisningen och särskilt stöd. Skyldigheten att utreda elevers behov av särskilt stöd regleras genom bestämmelser i 8 § första stycket som har följande lydelse:

Om det inom ramen för undervisningen eller genom resultatet på ett nationellt prov, uppgifter från lärare, övrig skolpersonal, en elev eller en elevs vårdnadshavare eller på annat sätt framkommer att det kan befaras att en elev inte kommer att nå de kunskapskrav som minst ska uppnås, trots att stöd har getts i form av extra anpassningar inom ramen för den ordinarie undervisningen, ska detta anmälas till rektorn. Detsamma gäller om det finns särskilda skäl att anta att sådana anpassningar inte skulle vara tillräckliga. Rektorn ska se till att elevens behov av särskilt stöd skyndsamt utreds. Behovet av särskilt stöd ska även utredas om eleven uppvisar andra svårigheter i sin skolsituation.

Vidare föreskrivs bland annat att samråd ska ske med elevhälsan, om det inte är uppenbart obehövt, och att en elev ska ges särskilt stöd om en utredning visar att han eller hon är i behov av sådant stöd.

Enligt 9 § ska ett åtgärdsprogram utarbetas för en elev som ska ges särskilt stöd. Av programmet ska behovet av särskilt stöd och hur det ska tillgodoses framgå. Av programmet ska det också framgå när åtgärderna ska följas upp och utvärderas och vem som är ansvarig för uppföljningen respektive utvärderingen. Eleven och elevens vårdnadshavare ska ges möjlighet att delta när ett åtgärdsprogram utarbetas. Åtgärdsprogrammet beslutas av rektor. Om beslutet innebär att särskilt stöd ska ges i en annan elevgrupp eller enskilt enligt 11 § eller i form av anpassad studiegång enligt 12 § får rektorn inte överlåta sin beslutanderätt till någon annan.

Om en utredning enligt 8 § visar att eleven inte behöver särskilt stöd, ska rektor eller den som rektor har överlåtit beslutanderätten till, i stället besluta att ett åtgärdsprogram inte ska utarbetas.

Beslut som kan överklagas

Av 28 kap. 16 § Skoll framgår att beslut av en rektor får överklagas hos Skolväsendets överklagandenämnd ifråga om åtgärdsprogram enligt 3 kap. 9 §. Samma sak gäller rektors beslut om särskilt stöd i en särskild undervisningsgrupp eller enskilt enligt 3 kap. 11 § och anpassad studiegång enligt 3 kap. 12 §. Vilka andra beslut som får överklagas framgår närmare av bestämmelserna i 28 kap. 12 och 13 §§.

Särskilt stöd i förskolan

Förskolan ska enligt 8 kap. 2 § stimulera barns utveckling och lärande samt erbjuda barnen en trygg omsorg. Verksamheten ska utgå från en helhetssyn på barnet och barnets behov och utformas så att omsorg, utveckling och lärande bildar en helhet. Av samma bestämmelse framgår att förskolan ska främja allsidiga kontakter och social gemenskap och förbereda barnen för fortsatt utbildning.

Skollagen innehåller också bestämmelser om särskilt stöd i förskolan (8 kap. 9 §). Barn som av fysiska, psykiska eller andra skäl behöver särskilt stöd i sin utveckling ska ges det stöd som deras speciella behov kräver. Av samma bestämmelse framgår att det är förskolechefen som ska se till att barnet ges sådant stöd samt att barnets vårdnadshavare ska ges möjlighet att delta vid utformningen av de särskilda stödinsatserna.

Socialtjänst

Socialtjänstlagen, SoL (2001:453)

Socialtjänstlagen är en målinriktad ramlag som ger kommunerna stor frihet att utforma verksamheten med utgångspunkt från lokala förutsättningar och behov. Lagen förenar rättigheter för den enskilde med skyldigheter för kommunerna genom att ange övergripande mål och syften med det stöd som den enskilde har rätt till.

Bestämmelserna om rätten till bistånd i 4 kap. innebär att handläggning av ärenden som rör enskilda är en central uppgift inom socialtjänsten. Socialtjänstens utredningsskyldighet regleras genom bestämmelser i 11 kap. 1 §. Enligt första stycket denna bestämmelse ska socialnämnden *”utan dröjsmål inleda utredning av vad som genom ansökan, anmälan eller på annat sätt har kommit till nämndens kännedom och som kan föranleda någon åtgärd av nämnden”*. I 11 kap. 1 a och 2 §§ finns ytterligare bestämmelser om så kallade omedelbara skyddsbedömningar och utredningar som gäller barns behov av skydd eller stöd.

Övergripande mål och vägledande principer

I portalparagrafen (1 kap. 1 § SoL) anges de övergripande målen och grundläggande värderingarna för samhällets socialtjänst. Målen ger uttryck för principen om alla

människors lika värde och lika rätt till social trygghet, vård och omsorg. I denna inledande paragraf sägs att samhällets socialtjänst på demokratins och solidaritetens grund ska främja människornas ekonomiska och sociala trygghet, jämlikhet i levnadsvillkor och aktiva deltagande i samhällslivet. Vidare ska socialtjänsten under hänsynstagande till människans ansvar för sin och andras sociala situation inriktas på att frigöra och utveckla enskildas och grupperns egna resurser. Verksamheten ska bygga på respekt för människornas rätt till självbestämmande och integritet.

De övergripande målen i portalparagrafen kompletteras med bestämmelser om mål och inriktning för arbetet med vissa grupper i samhället. Det gäller bl.a. barn och unga (5 kap. 1-3 §§), personer med funktionsnedsättning (5 kap. 7-8 a §§), personer med missbruksproblem (5 kap. 9-9 a §§) och personer som vårdar eller stödjer närstående (5 kap. 10 §).

I förarbetena till SoL redovisas vissa begrepp och principer som ska vara vägledande för individuellt inriktade insatser inom socialtjänsten. Det gäller helhetssyn, frivillighet och självbestämmande, normalisering, kontinuitet, flexibilitet och närhet.¹

Att frivillighet och självbestämmande ska vara vägledande inom socialtjänsten innebär inte att socialtjänsten ska vara kravlös. Till socialtjänstens uppgifter hör att på olika sätt försöka motivera den enskilde för en viss insats.²

Rätten till bistånd (4 kap. 1 §)

Den som inte själv kan tillgodose sina behov eller kan få dem tillgodosedda på annat sätt har enligt 4 kap. 1 § rätt till bistånd av socialnämnden för sin försörjning (försörjningsstöd) och för sin livsföring i övrigt. Den enskilde ska genom biståndet tillförsäkras en skälig levnadsnivå. Biståndet ska utformas så att det stärker hans eller hennes möjligheter att leva ett självständigt liv.

Rätten till bistånd är inte knuten till att den enskilde är bosatt i kommunen. Varje kommun svarar för socialtjänsten inom sitt område och har det yttersta ansvaret för att enskilda får det stöd och den hjälp som de behöver (2 kap. 1 § SoL). För att den enskilde ska kunna ansöka om stöd och hjälp enligt SoL räcker det alltså med att han eller hon vistas i en svensk kommun när hjälpbehovet inträder.

Rätten till bistånd är inte heller knuten till vissa särskilt angivna situationer eller insatser. Enligt förarbetena till 1980 års socialtjänstlag skulle det knappast vara förenligt med en helhetssyn att låta rätten till bistånd vara beroende av t.ex. sjukdom, ålder eller bristande arbetsförmåga. Det skulle vidare möta betydande svårigheter att utforma lagstiftningen så att den kom att avse alla de situationer där det bör finnas rätt till

¹ Prop. 1979/80:1 Del A s. 207 ff., bet. 2000/01:SoU 18 s. 17

² Bet. 2000/01:SoU 18 s. 17

bistånd.³ Att rätten till bistånd inte är knuten till några särskilt angivna insatser innebär att insatsernas art och utformning får bestämmas av förhållandena i det enskilda fallet.⁴

Försörjningsstöd

Försörjningsstödet är uppdelat i två delar; en av regeringen varje år fastställd riksnorm som gäller för vissa i lagen angivna utgiftsposter och en annan del som avser skäliga kostnader för ett antal regelbundet återkommande behov, t.ex. boende, hushållsel och hemförsäkring.

Livsföring i övrigt

Med begreppet ”livsföring i övrigt” avses enligt regeringen⁵ alla de olika behov som den enskilde kan ha för att tillförsäkras en skälig levnadsnivå och som inte omfattas av försörjningsstöd. Det kan vara fråga om bistånd till läkarvård eller tandvård, glasögon, möbler, husgeråd, vård- och behandlingsinsatser för missbrukare, hemtjänst, särskilt boende för äldre och funktionshindrade m.m.

Skälig levnadsnivå

Begreppet skälig levnadsnivå definieras varken i lagtexten eller i förarbetena till den ursprungliga socialtjänstlagen. Enligt lagens förarbeten kan vad som avses med skälig levnadsnivå inte fastställas en gång för alla utan måste bland annat bedömas med utgångspunkt i den tid och de förhållanden under vilka den hjälpbehövande lever.⁶

Begreppet skälig levnadsnivå kommenteras också i den proposition som låg till grund för nu gällande socialtjänstlag.⁷ Av propositionen framgår bland annat att begreppet inte bara innebär en nivåbestämning utan också ger uttryck för vilken form av insats, vård och behandling, andra stödformer eller ekonomiskt bistånd som är aktuell.

Socialnämnden måste därför väga in olika omständigheter, till exempel hur lämplig den önskade insatsen är, vad den önskade insatsen kostar i jämförelse med andra insatser samt den enskildes önskemål. Vidare framgår att det inte kan finnas en obegränsad frihet för den enskilde att välja sociala tjänster oberoende av kostnad.

Sammanfattningsvis kan konstateras, att rätten till bistånd ger den enskilde möjlighet att få sin ansökan om en viss bestämd insats prövad, men att den enskildes valfrihet är begränsad. Av 3 kap. 5 § framgår dock att socialnämndens insatser för den enskilde ska utformas och genomföras tillsammans med honom eller henne och vid behov i samverkan med andra samhällsorgan och med organisationer och andra föreningar. Vidare gäller att den som får avslag på sin ansökan helt eller delvis har möjlighet att

³ Prop. 1979/80:1 Del A s. 183

⁴ Prop. 1979/80:1 Del A s. 525

⁵ Prop. 2000/01:80 s. 92

⁶ Prop. 1979/80:1 s. 186

⁷ Prop. 2000/01:80 s. 90-91

överklaga beslutet till förvaltningsdomstol, som kan ändra beslutet till den enskildes fördel. Vilka beslut som får överklagas framgår närmare av 16 kap. 3 § SoL.

Lagen om valfrihetssystem (LOV)

Kommunen kan också välja att konkurrensutsätta hela eller delar av sin verksamhet. Om kommunen väljer detta kan kommunen också tillämpa lagen (2008:962) om valfrihetssystem, som gör det möjligt att låta brukarna välja utförare.

Idag är det vanligt att kommunerna etablerar valfrihetssystem inom hemtjänsten. Vid upphandling enligt LOV är ersättningen för en insats satt på förhand, vilket gör att utförarna konkurrerar med den kvalitet de kan erbjuda för samma ersättning.

Vård utan samtycke enligt LVU och LVM

Socialtjänstens möjligheter att i vissa fall ingripa med tvång regleras inte i socialtjänstlagen utan i lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, LVU och i lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall, LVM. Båda lagarna kompletterar socialtjänstlagen och innehåller bl.a. hänvisningar till de mål som gäller för samhällets socialtjänst.

Förutsättningar för vård utan samtycke enligt LVU

Den som är under 18 år ska enligt 1 § beredas vård enligt LVU om någon av de situationer som anges i 2 eller 3 § föreligger ”och det kan antas att behövlig vård inte kan ges den unge med samtycke av den eller dem som har vårdnaden om honom eller henne och, när den unge fyllt 15 år, av honom eller henne själv.”

Av samma lagrum framgår att vård med stöd av 3 § även får beredas den som har fyllt 18 men inte 20 år ”om sådan vård med hänsyn till den unges behov och personliga förhållanden i övrigt är lämpligare än någon annan vård och det kan antas att behövlig vård inte kan ges med den unges samtycke.” Vidare framgår att vad som är bäst för den unge ska vara avgörande vid beslut enligt LVU.

Vård ska beslutas om det på grund av fysisk eller psykiskt misshandel, otillbörligt utnyttjande, brister i omsorgen eller något annat förhållande i hemmet finns en påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas. (2 §)

Vård ska också beslutas om den unge utsätter sin hälsa eller utveckling för en påtaglig risk att skadas genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende (3 §).

Beslut om vård med stöd av LVU meddelas av förvaltningsrätten efter ansökan av socialnämnden. Förvaltningsrättens beslut kan överklagas till kammarrätten.

Förutsättningar för vård utan samtycke enligt LVM

Av 2 § framgår bl.a. att en missbrukare ska ”beredas vård oberoende av eget samtycke under de förutsättningar som anges i denna lag (tvångsvård). För tvångsvårdens innehåll och utformning gäller bestämmelserna i socialtjänstlagen, om inte något annat anges i denna lag.” Vidare föreskrivs att tvångsvården ska syfta till att genom

behövliga insatser motivera missbrukaren så att han eller hon kan antas vara i stånd att frivilligt medverka till fortsatt behandling och ta emot stöd för att komma ifrån sitt missbruk. (3 §)

Tvångsvård ska enligt 4 § beslutas om:

1. någon till följd av ett fortgående missbruk av alkohol, narkotika eller flyktiga lösningsmedel är i behov av vård för att komma ifrån sitt missbruk,
2. vårdbehovet inte kan tillgodoses enligt socialtjänstlagen (2001:453) eller på något annat sätt, och
3. han eller hon till följd av missbruket
 - a) utsätter sin fysiska eller psykiska hälsa för allvarlig fara,
 - b) löper en uppenbar risk att förstöra sitt liv, eller
 - c) kan befaras komma, att allvarligt skada sig själv eller någon närstående.

I likhet med vad som gäller ifråga om LVU är det förvaltningsrätten som beslutar om beredande av tvångsvård. Tvångsvården ska upphöra så snart syftet med vården är uppnått och senast när vården har pågått i sex månader (20 §).

Kan tvångsvård av gravida kvinnor med missbruksproblem komma ifråga för att skydda det ofödda barnet?

Norge är det enda nordiska land som har en särskild lagstiftning för tvångsvård av gravida missbrukare. I 2011 års Lov om kommunale helse- og omsorgstjenester mm (helse- och omsorgstjenesteloven) finns bestämmelser i 10 kap. 3 § som gör det möjligt att utan den gravida kvinnans eget samtycke kvarhålla henne på behandlingsinstitution om det är ”overveiende sannsynlig” att barnet kommer att födas med en skada på grund av missbruket.

Frågan om tvångsvård av gravida missbrukare har också varit föremål för flera utredningar i Sverige sedan i början av 1980-talet. Det framgår av en promemoria från Socialdepartementet som 2009 föreslog att LVM skulle ändras för att förstärka skyddet för det ofödda barnet.⁸ Enligt förslaget skulle 4 § punkt 3 LVM ändras genom följande tillägg:

- d) *utsätter sitt ofödda barn för en påtaglig risk att födas med en skada orsakad av missbruket.*

⁸ Insatser för en alkohol- och narkotikafri graviditet(Ds S 2009:19)

Vidare föreslogs ändringar i 13 §, som gäller socialnämndens möjligheter att besluta att en missbrukare ska omhändertas omedelbart, och i 20 §, som gäller förutsättningarna för tvångsvårdens upphörande.

Socialdepartementets förslag remissbehandlades men ledde inte till några lagändringar. Det innebär att tvångsvård inte kan komma ifråga enbart till skydd för det väntade barnet eftersom begreppet närstående inte omfattar ett ofött barn.⁹ Det är endast om skyddsintresset av både modern och fostret sammanfaller som LVU kan bli tillämplig. När det gäller frågans tidigare behandling hänvisas i promemorian bl.a. till Socialberedningens betänkande¹⁰, Utredningen om det ofödda barnet¹¹, Alkoholpolitiska kommissionen¹², LVM-utredningen¹³ och socialutskottets behandling av regeringens proposition Stärkt rättssäkerhet och vårdinnehåll i LVM-vården (prop. 2004/05:123).

I socialutskottets betänkande om LVM-vård med mera¹⁴ diskuterades bland annat frågan om huruvida en gravid kvinna ska kunna tvångsvårdas för sitt missbruk på grund av att fostret löper risk att skadas till följd av missbruket. Socialutskottet konstaterade att intresset för att skydda en potentiell individ mot skador väger mycket tungt. Samtidigt måste hänsyn tas till moderns rätt till självbestämmande och till skydd mot ett ingrepp i den personliga integriteten. Den omständigheten, att det inte finns någon ofarlig konsumtionsnivå som är vetenskapligt fastlagd, har dessutom konstaterats innebära lagstiftningsmässiga svårigheter. Utskottet framhöll att det faktum att det är omöjligt att i lag ange kriterierna för ett tvångsingripande medför rättsosäkerhet och en risk för oberättigade ingripanden.

Möjligheten att besluta om tvångsvård på grund av att fostret riskerar att skadas skulle vidare kunna innebära en risk att kvinnor med missbruksproblem undviker att uppsöka mödravårdscentralen. Utskottet tog också upp risken att det kan uppstå situationer där kvinnan väljer att göra abort för att inte tvångsomhändertas. Utskottet ansåg att det är mycket angeläget att förebygga FAS och andra skador på barn till följd av missbruk under graviditeten. Det bör dock ske genom insatser på frivilligt grund om inte tvångsvård kan motiveras utifrån kvinnans eget vårdbehov.

De ändringar i LVM som föreslogs av Socialdepartementet 2009 föregicks av ett regeringsuppdrag till Socialstyrelsen som avrapporterades 2007.¹⁵ I uppdraget ingick bl.a. att utreda i vilken utsträckning gravida kvinnor med missbruk får den vård och det

⁹ Prop. 1987/88:147 s. 51

¹⁰ Åtgärder mot missbruk under graviditet (Ds S 1981:6)

¹¹ SOU 1987:11

¹² Svensk alkoholpolitik – en strategi för framtiden (SOU 1994:24)

¹³ Tvång och förändring – rättssäkerhet, vårdens innehåll och eftervård (SOU 2004:3)

¹⁴ Bet. 2004/05: SoU15

¹⁵ Gravida kvinnor med missbruk och barn som lever i familjer med missbruksproblem (2007-09-27)

långsiktiga stöd som de behöver samt om dessa insatser genomförs tillräckligt tidigt för att uppnå en alkohol- och narkotikafri graviditet och skapar förutsättningar för ett fungerande föräldraskap. Socialstyrelsen skulle dessutom föreslå de åtgärder som krävs för att säkerställa tidiga insatser till gravida kvinnor med missbruk för att skydda det väntade barnet och hur en indikation för tvångsvård kan utformas.

Socialstyrelsen framhöll efter sin genomgång att de skäl som talar för och emot en förändring i LVM till skydd för det väntade barnet, i stort sett är desamma som tidigare utredningar lyft fram. Socialstyrelsen gör i sin rapport bedömningen att förarbetena till LVM kan ge uttryck för en viss ambivalens huruvida LVM ska kunna användas till skydd för kvinnan själv och/eller fostret. Av rapporten framgår att socialutskottet vid ett tillfälle anfört att det bör vara möjligt att tillämpa LVM i de få fall där man inte genom frivilliga insatser kan hjälpa kvinnor som har missbruks- och beroendeproblematik och som är gravida.¹⁶ Socialstyrelsens genomgång av LVM-domar visar att utskottets uttalande anförts i två mål.

Gravida missbrukare inom LVM-vården

Under hösten 2009 inleddes inom Statens Institutionsstyrelse, SiS, en studie av kvinnor som varit gravida eller förmodats vara gravida i samband med placering inom LVM-vården under perioden 2000–2009. Syftet var att kartlägga och beskriva såväl kvinnorna och omständigheterna kring deras graviditeter som utfallet av graviditeterna. Studien syftade dessutom till att kartlägga om, och eventuellt hur, socialnämnder och domstolar beaktar graviditeten i samband med beslutet om att tvångsvårda kvinnan.

Genom granskning av ett antal myndighetsinterna källor hittades totalt 150 graviditeter och 8 förmodade graviditeter. Resultatet av granskningen visade att det fötts 94 barn av kvinnor som varit gravida i samband med placering i LVM-vården. De flesta kvinnor var gravida redan vid inskrivning i LVM-vården men ungefär 15 procent blev gravida under placeringen, oftast i samband med avvikning. Granskningen av socialnämndens underlag och länsrättens beslut och domar visade att graviditeten beaktats på olika sätt i samband med omhändertagandet. Det var inte ovanligt att socialnämnden hänvisat till att kvinnans psykiska hälsa kan komma att bli allvarligt lidande om hon genom att missbruka under graviditeten bidrar till att påföra barnet oåterkalleliga skador.

Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade, LSS (1993:387)

LSS syftar till att garantera personer med omfattande och varaktiga funktionsnedsättningar stöd som kan undanröja svårigheter i den dagliga livsföringen. Lagen kan betecknas som en speciallag i förhållande till SoL och HSL. Till skillnad mot SoL och HSL, som gäller alla, omfattar LSS bara vissa personer med funktionsnedsättning. Det gäller enligt 1 § personer

1. med utvecklingsstörning, autism eller autismsliknande tillstånd,

¹⁶ Bet. 1981/82:SoU22

2. med betydande och bestående begåvningsmässigt funktionshinder efter hjärnskada i vuxen ålder föranledd av yttre våld eller kroppslig sjukdom,
3. med andra varaktiga fysiska eller psykiska funktionshinder som uppenbart inte beror på normalt åldrande, om de är stora och förorsakar betydande svårigheter i den dagliga livsföringen och därmed ett omfattande behov av stöd eller service.

Utbudet av insatser för särskilt stöd och service är liksom lagens personkrets begränsat och omfattar enligt 9 §

1. rådgivning och annat personligt stöd som ställer krav på särskild kunskap om problem och livsbetingelser för människor med stora och varaktiga funktionshinder,
2. biträde av personlig assistent eller ekonomiskt stöd till skäligen kostnader för sådan assistans, till den del behovet av stöd inte täcks av beviljade assistanstimmar enligt 51 kap. socialförsäkringsbalken,
3. ledsagarservice,
4. biträde av kontaktperson,
5. avlösarservice i hemmet,
6. korttidsvistelse utanför det egna hemmet,
7. korttidstillsyn för skolungdom över 12 år utanför det egna hemmet i anslutning till skoldagen samt under lov,
8. boende i familjehem eller bostad med särskild service för barn eller ungdomar som behöver bo utanför föräldrahemmet,
9. bostad med särskild service för vuxna eller annan särskilt anpassad bostad för vuxna,
10. daglig verksamhet för personer i yrkesverksam ålder som saknar förvärvsarbete och inte utbildar sig.

Insatsen personlig assistans (9 § 2) preciseras närmare genom bestämmelser i 9 a – d §§. Av 9 a § framgår bland annat att denna insats avser ett personligt utformat stöd som ges av ett begränsat antal personer åt den som på grund av stora och varaktiga funktionshinder behöver hjälp med sin personliga hygien, måltider, att klä av och på sig, att kommunicera med andra eller annan hjälp som förutsätter ingående kunskaper om den funktionshindrade (grundläggande behov).

Övergripande mål och principer

Verksamhet enligt LSS ska främja jämlikhet i levnadsvillkor och full delaktighet i samhällslivet för de personer som anges i 1 §. Målet skall vara att den enskilde får möjlighet att leva som andra (5 §).

De bärande principerna är självbestämmande och inflytande, tillgänglighet, delaktighet, kontinuitet och helhetssyn.¹⁷

Enligt 6 § ska verksamheten vara av god kvalitet och bedrivas i samarbete med andra berörda samhällsorgan och myndigheter. Verksamheten ska vara grundad på respekt för den enskildes självbestämmanderätt och integritet. Den enskilde ska i största möjliga utsträckning ges inflytande och medbestämmande över insatser som ges. Kvaliteten i verksamheten ska systematiskt och fortlöpande utvecklas och säkras.

Rätten till insatser

Personer som tillhör lagens personkrets har enligt 7 § rätt till insatser i form av särskilt stöd och särskild service enligt 9 § 1-9 om de behöver sådan hjälp i sin livsföring och om deras behov inte tillgodoses på annat sätt. Personer som anges i 1 § 1 och 2 har under samma förutsättningar även rätt till daglig verksamhet enligt 9 § 10. Kommunens ansvar för insatser enligt 9 § gäller endast personer som är bosatta i kommunen. Den enskilde ska genom insatserna tillförsäkras goda levnadsvillkor. Insatserna ska vara varaktiga och samordnade. De ska anpassas till mottagarens individuella behov samt utformas så att de är lätt tillgängliga för de personer som behöver dem och stärker deras förmåga att leva ett självständigt liv.

Av 8 § framgår att insatser enligt LSS ska ges den enskilde endast om han eller hon begär det. I likhet med vad som gäller i fråga om rätten till bistånd enligt SoL kan den som är missnöjd med ett beslut om insatser enligt 9 § LSS överklaga beslutet till förvaltningsdomstol.

Barns rätt till insatser enligt LSS

För att ett barn ska kunna få stöd enligt LSS måste det uppfylla kriterierna för att ingå i den personkrets som lagen omfattar. Barn kan tillhöra antingen grupp 1 eller grupp 3. Det finns inte någon fastställd manual för hur en sådan personkretsutredning ska gå till. Utredningen av personkretstillhörigheten görs samtidigt som utredningen av behovet av insatser.

Beslut om personkretstillhörighet fattas inte särskilt utan ska vara en del av beslutet om insatser.¹⁸

¹⁷ SOU 1991:46 Handikapp, välfärd, rättvisa samt prop.1992/93:159 s. 171

¹⁸ Prop. 1992/93:159 s. 170

Grupp 1. Utvecklingsstörning, autism eller autismliknande tillstånd

För att få diagnosen utvecklingsstörning krävs enligt Socialstyrelsen¹⁹

- en intelligenskvot under 70 (testat med ett allsidigt sammansatt intelligenstest)
- nedsatt adaptiv förmåga (att i vardagen kunna använda sin förmåga) samt
- att funktionsnedsättningen funnits (är väldokumenterad) före 16 års ålder.

De adaptiva färdigheterna delas in i tre områden:

- Kognitiva (akademiska/skolrelaterade) färdigheter som att förstå begrepp, att kunna läsa, skriva och räkna.
- Sociala färdigheter som till exempel att umgås med andra människor i sociala sammanhang, förstå andra människors avsikter, att motsvara andras förväntningar och att kunna skydda sig.
- Praktiska färdigheter, dvs. aktiviteter i det dagliga livet (ADL), till exempel vardagsbestyr som att sköta hygien, ekonomi, äta, klä sig, hålla en dygnsrytm och städa.

När det gäller ”autism och autismliknande tillstånd” framgår bland annat följande av Socialstyrelsens handbok.²⁰ I tidigare omsorgslag användes begreppet barndomspsykos men i prop. 1992/93:159 konstateras att autism är ett modernare ord för barndomspsykos, om än något snävare. Trots att lagstiftaren markerade att det inte skulle göra någon skillnad har omformuleringen fått konsekvenser. Autism och autismliknande tillstånd har kommit att inkludera fler typer av diagnoser än den tidigare omsorgslagens personkrets.

LSS-kommittén föreslog i sitt slutbetänkande att formuleringen ”autism och autismliknande tillstånd” skulle ersättas med ”autismspektrumtillstånd”²¹. Som motiv angavs att ”autismspektrumtillstånd” används allt mer och att det tydligare refererar till de instrument som används för att bedöma dessa funktionsnedsättningar. Men någon lagändring har inte skett. Autismspektrumtillstånd är ett samlingsnamn för flera olika diagnoser som innebär svårigheter eller begränsningar inom följande områden:

- förmågan till ömsesidigt socialt samspel,
- förmågan till ömsesidig kommunikation samt

¹⁹ Stöd till barn och unga med funktionsnedsättning. Handbok för rättstillämpning vid handläggning och utförande av LSS-insatser. Artikelnummer 2012-6-57

²⁰ Artikelnummer 2013-6-57 s. 75-76

²¹ SOU 2008:77 Möjlighet att leva som andra, s. 51

- föreställningsförmåga, flexibilitet och variation i beteenden och intressen.²²

Sammanfattningsvis konstateras att olika diagnoser ryms inom begreppet autismspektrumtillstånd. Vanligast är autism, Aspergers syndrom och atypisk autism. Autistiskt syndrom eller autism i barndomen kallas ibland också klassisk autism, typisk autism, infantil autism eller Kanners autism.

Grupp 3. Varaktiga funktionshinder som är stora och förorsakar betydande svårigheter i den dagliga livsföringen

Med funktionshinder avses i lagen medfödda eller förvärvade fysiska eller psykiska funktionshinder på grund av sjukdom eller skada. Orsaken till sjukdomen eller skadan eller den medicinska diagnosen bör inte spela någon roll i sammanhanget.

Stora funktionshinder beskrivs som funktionsnedsättningar vilkas karaktär eller omfattning gör att de starkt påverkar flera viktiga livsområden samtidigt, till exempel boende och fritid eller behov av habilitering. Ett exempel kan vara en person som till följd av funktionsnedsättning dagligen är mycket beroende av hjälpmedel eller har återkommande behov av en annan persons hjälp för den dagliga livsföringen i boendet, i utbildningssituationen, på fritiden eller för att förflytta sig, förmedla sig eller för att ta emot information. Sådana funktionsnedsättningar kan vara uttalade rörelsehinder, grava syn- eller hörselskador eller svårartade effekter av sjukdomar som till exempel diabetes eller hjärt- och lungsjukdomar. Även vissa psykiska störningar kan leda till stora och varaktiga funktionshinder.²³

Funktionsnedsättningen ska vara *varaktig*. Det betyder att den inte ska vara av tillfällig eller mer övergående natur. Att bedöma funktionsnedsättningens omfattning och varaktighet hos ett barn är svårt eftersom det är svårt att veta hur det individuella barnet kommer att utvecklas med stigande ålder. Dessutom har alla barn mer eller mindre behov av stöd.

För att räknas till den tredje gruppen i personkretsen krävs vidare att funktionsnedsättningen ska ge *betydande svårigheter i den dagliga livsföringen*, det vill säga att den enskilde inte på egen hand kan klara vardagsrutiner som till exempel hygien, toalettbestyr, påklädning, mathållning, förflyttning inomhus och utomhus, sysselsättning eller att utföra nödvändig träning eller behandling. Det kan också innebära att en person inte kan förstå och klara sin ekonomi. Andra svårigheter kan vara problem med att kommunicera med andra. Det gäller både svårigheter att ta emot och ge information och att samtala med andra direkt eller per telefon. Begreppet bör även kunna användas om en person som på grund av

²² Barn som tänker annorlunda – Barn med autism, Aspergers syndrom och andra autismspektrumtillstånd. Socialstyrelsen 2010 s. 11 r

²³ Prop. 1992/93:159 s. 55

funktionsnedsättning löper risk att bli isolerad från andra människor. Personer kan ha omfattande behov av stöd eller service både utifrån kvantitativa och kvalitativa aspekter. Den enskilde ska i allmänhet ha ett återkommande behov av särskilt stöd för att klara funktioner som andra kan klara på egen hand. Med ”återkommande” avses att det vanligen finns ett dagligt behov av stöd i olika situationer och miljöer. Behov av stöd bör uppfattas i vid bemärkelse och avser stöd av olika karaktär.²⁴

Vägledande rättsfall från Högsta förvaltningsdomstolen/Regeringsrätten

RÅ 1997 ref. 23

Funktionshindrade barns behov av personlig assistans enligt lagen (1993:389) om assistansersättning under tid då barnet vistas i hemmet (I) respektive deltar i skolomsorg (II).

RÅ 1997 ref. 49

Rätten till rådgivning och annat personligt stöd enligt 9 § 1 lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade har inte ansetts omfatta teckenspråksundervisning åt den funktionshindrades föräldrar (I) eller logopedbehandling åt den funktionshindrade (II)

RÅ 2001 ref. 3

Ett fyraårigt dövt barn har ansetts höra till den personkrets som anges i 1 § 3 lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade och därmed ha rätt till insatsen avlösarservice i hemmet.

RÅ 2006 ref. 66

Korttidsvistelse utanför det egna hemmet enligt 9 § 6 lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade kan beviljas för enbart rekreatiönsändamål (I) eller för enbart behov av avlösning till anhörig (II).

RÅ 2010 ref. 17

Vid bedömningen av om ett nioårigt barn har rätt till personlig assistans för tillsyn och för att kunna kommunicera har något beaktansvärt föräldraansvar inte ansetts föreligga.

HFD 2011 ref. 8

Omkostnader som kan uppstå för ledsagare i samband med fritids- och kulturella aktiviteter ingår inte i insatsen ledsagarservice enligt 9 § 3 lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade.

HFD 3 juni 2011 Mål nr 7499-10

Egna behov styr rätten till LSS-insatser. Funktionshindrad förälders behov av hjälp att klara omvårdnaden av en treåring räknas inte.

²⁴ Prop. 1992/93:159 s. 56

HFD 27 juni 2013 Mål 110-13

Målet gäller rätten till bistånd kontra rätten till LSS-insatser som den enskilde inte vill ha. En ansökan om bistånd kan inte avslås med motiveringen att behovet skulle kunna tillgodoses genom LSS-insatser.

HFD 24 februari 2015 Mål nr 7315-13

Målet gäller vårdnadshavare som tvistar om medicinering av en som med ADHD som beslutats med stöd av 6 kap. 13 § föräldrabalken.

Barnkonventionen

Barnkonventionen ger en universell definition av vilka rättigheter som bör gälla för barn i hela världen. Den handlar om det enskilda barnets bästa och omfattar alla barn från 0 till 18 år. Artiklarna beskriver vilka rättigheter varje barn ska ha och bygger på fyra huvudprinciper. Varje artikel måste därför läsas med huvudprinciperna ”som glasögon”. Det är främst fyra artiklar som beskriver huvudprinciperna:

- Alla barn har samma rättigheter och lika värde. Ingen får diskrimineras (ur artikel 2).
- Det är barnets bästa som ska komma i främsta rummet vid alla åtgärder som rör barnet. Begreppet ”barnets bästa” är konventionens grundpelare och har analyserats mer än något annat begrepp i barnkonventionen. Vad som är barnets bästa måste avgöras i varje enskilt fall (ur artikel 3).
- Varje barn har rätt att överleva, leva och utvecklas. Artikeln handlar inte bara om barnets fysiska hälsa utan också om den andliga, moraliska, psykologiska och sociala utvecklingen (ur artikel 6).
- Varje barn har rätt att uttrycka sina åsikter och få dem beaktade i alla frågor som berör honom eller henne. När åsikterna beaktas ska hänsyn tas till barnets ålder och mognad (ur artikel 12).

I barnkonventionen finns även bestämmelser som gäller barn med funktionsnedsättning, se artikel 23 som innehåller särskilda rättigheter.

Konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning

I Sverige gäller konventionen om mänskliga rättigheter för personer med funktionsnedsättning sedan den 14 januari 2009. Denna konvention tillhör de centrala konventionerna om mänskliga rättigheter men skapar i sig inte några nya rättigheter, utan syftar till att undanröja hinder för personer med funktionsnedsättning att åtnjuta sina rättigheter. Här återges innehållet i två artiklar som har stor relevans för barn med funktionsnedsättning:

Artikel 7 Barn med funktionsnedsättning

1. Konventionsstaterna ska vidta alla nödvändiga åtgärder som behövs för att säkerställa att barn med funktionsnedsättning fullt åtnjuter alla mänskliga rättigheter och grundläggande friheter på lika villkor som andra barn.
2. I alla åtgärder som rör barn med funktionsnedsättning ska barnets bästa komma i främsta rummet.
3. Konventionsstaterna ska säkerställa att barn med funktionsnedsättning har rätt att fritt uttrycka sina åsikter i alla frågor som rör dem, varvid deras åsikter ska

tillmätas betydelse i förhållande till deras ålder och mognad på samma villkor som för andra barn, och att de för att utöva denna rättighet erbjuds stöd anpassat till funktionsnedsättning och ålder.

Artikel 30, 5 d – Deltagande i kulturliv, rekreation, fritidsverksamhet och idrott

För att göra det möjligt för personer med funktionsnedsättning att på lika villkor som andra delta i rekreations- och fritidsverksamhet och idrott, ska konventionsstaterna vidta ändamålsenliga åtgärder för att säkerställa att barn med funktionsnedsättning har lika möjligheter som andra barn att delta i lek, rekreation, fritidsverksamhet och idrott, däribland inom utbildningssystemet.

För mer information om FN:s standardregler, konventionerna och svensk funktionshinderspolitik hänvisas till en handbok med titeln *Stöd till barn och unga med funktionsnedsättning*, som publicerats av Socialstyrelsen.²⁵

²⁵ Stöd till barn och unga med funktionsnedsättning. Handbok för rättstillämpning vid handläggning och utförande av LSS-insatser. Artikelnummer 2014-1-23